

Вандишев В.М., доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціології
Сумський національний аграрний університет, Суми

Т.Г. ШЕВЧЕНКО: ПРОРОК І СУДІЯ

Заглиблення у сутність аналізу історії і специфіки життя українського народу, що притаманна усій творчості Т.Г. Шевченка, в умовах сьогодення продовжує залишатись актуальною. Глибокі роздуми і переживання, які вплив поет у своїх творах, уже два століття тривожать душу і спонукають до роздумів не одне покоління українців. У статті розглянуто особливі риси світогляду поета, його бачення причин і наслідків діяльності знаних історичних персонажів, які вплинули на долю українського народу.

Ключові слова: українське буття, історія, світогляд, пророцтво, релігія, віра, незалежність, свобода, кріпосництво.

Думаю, що я не дуже помилюсь, коли скажу, що отримання українською спільнотою самостійності на початку 1990-х сприяло усвідомленню дуже багатьма моїми співвітчизниками, – і мною серед них також, – необхідності глибше долучитись до образу і творчого здобутку Тараса Григоровича Шевченка. Мабуть, це відбувалось під впливом явних суперечностей, що повсякчас почали проявлятися вже з самого початку нашої незалежності. Звичний і ніби незмінний до того спосіб життя дуже швидко почав розлазитись як дірява ковдра. З небуття виплили «нові» типи. Не могу не пригадати в цьому контексті античного політика і державотворця Перикла. Любив він вживати у промовах риторичні прийоми, ось, наприклад, градацію: *«Адже той, хто добре розуміється на справі, але не може пояснити це іншому, не кращий за того, хто сам нічого не пам'ять; хто може і те, і інше, маючи талант і красномовство, але до міста ставиться недоброзичливо, не буде подавати добрі поради як той, хто любить батьківщину; нарешті, якщо людина любить батьківщину, але не може встояти перед підкупом, вона може все продати за гроші»*. Не важливо, чи читав Тарас Григорович про діяння Перикла, але те, що всі ці типи, персоналізовані у вітчизняних діячах, він добре знав. Тому він і дав їм належну оцінку у своїх поезіях, неодноразово розкривши і прокоментувавши їх сутність.

Рух історії невідворотний, він практично не підлягає прогнозуванню на відміну від людської долі, яку певні люди за певних здібностей спроможні передбачити. Утім, історію окремих народів на певний період часу все ж можна більш менш виразно побачити. Та ж сама історія свідчить, що окремим людям це під силу. Звідки у них з'являються такі здібності, про це можуть свідчити хіба що окультисти чи мудреці. Хоча й говорять, що немає пророка у своїй вітчизні, але серед наших співвітчизників такий був і свої пророцтва він виголосив, і сприйняття їх вже майже два століття тривожать душу і спонукають до роздумів не одне покоління українців. Саме Тарас Григорович Шевченко був тим пророком, який нашу долю узрів майже на два століття уперед. Що дозволило цій людині у своїх віршах і поемах досить точно констатувати реалії українського буття, екстраполюючи їх, – як ми це бачимо й сьогодні, – наперед? Беззаперечно, – це привілей генія.

Споглядання, здатність дослухатися до того, що говорять оточуючі, вміння узагальнити і зробити висновки, глибокий аналітичний розум були притаманні видатному українському мислителю. У тяжку годину свого життя, потрапивши у заслання, Тарас Шевченко намагався пояснити собі, чому так з ним трапилось. Він згадує, як малим списував «Сковороду», або повість про трьох царів (вохвів) з дарами; як при цьому ховався у бур'яні, виспіював і плакав. Пройшли роки:

«І довелось знов міні
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні, –
І тяжко плакати!» [4: 178]¹.

Свій талант, свою поетичну працю вбачає поет причиною нинішніх страждань. Але перебуваючи в складній екзистенційній ситуації, називаючи себе дурнем, бо зі своєї вини втратив волю, Тарас Шевченко все ж заявляє: «За правду на світі караюсь і не клену долі...» [там же].

Але повернімося до того, що спричинило цей допис, а йдеться про ювілейну дату, про плинність існуючого, про невідворотність відповідальності за все заподіяне. Отже, час плинний, і як зазначив Тарас Григорович:

«Все йде, все минає – і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умірає... одно зацвіло,
А друге зав'язало, на віки зав'язало,
І листя пожовкле вітри рознесли» [4: 36].

Швидко чи повільно плине час, залежить від того, хто, де і коли його сприймає. Еммануїл Кант говорив про те, що час є формою суб'єктивного сприйняття. Думаю, що для Тараса Григоровича, який пережив різні періоди свого життя, сповнені різного забарвлення, ця філософська ідея була б цілком прийнятною.

Якось так трапилось, що у трьох поспіль реченнях я пишу про сприйняття. Мабуть, підсвідомо. Бо йдеться про час, про двісті років, що віддаляють нас від часу народження найвизначнішого сина українського народу. Двісті років від народження людини талановитої, поетичної, художньої натури, всіма фібрами своєї душі відданої рідній землі і народові своєму, пригнобленому, віками грабованому і своїми, і чужими, і пришлими тимчасово і надовго. Більше, мабуть, тривожили душу поета:

«Не так тії вороги,
Як добрії люди –
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять...» [4: 219].

¹ Уважаю за можливе і доцільне у своєму доробку посилатись на «Повний збірник творів» Т.Г. Шевченка під редакцією Дмитра Дорошенка (1914). Це – рідкісне нині видання, але в ньому системно подано праці поета, залишено оригінальний правопис і дано ґрунтовні коментарі.

* * *

«Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають...» [4: 181].

Двісті років пройшло від дня народження особливої Душі, яка зуміла вмістити в себе все горе, всю співучу натуру і всі надії українського народу, який мав колись мужність, наснагу і волю підніматись супроти. Як, скільки часу, відбувалось формування тієї душі, чи з'явилась на світ вона вряди-годи, випадково? Питання це не зайве. Читаючи тексти Т.Г. Шевченка, не полишає відчуття того, що поет знав минуле і знав майбутнє не так як його знає історик (минуле) і пророк (майбутнє). Його відчуття було особливим, воно було виплекане. І тут не можна не звернутись до окультного, яке застосовується до закону духовних причин і наслідків. Поет пройшов своє життя постійно перебуваючи в праці: писав вірші, прозові твори, малював, спілкувався, співчував і засуджував. Чому Тарас Григорович став нашим апостолом, нашим учителем? Бо він працював не заради матеріальних результатів, хоч би комусь і дуже хотілось довести це. Насправді, всяка безкорислива праця є праця, згідна із універсальним законом буття. Всяка людина творчої праці, що живе своєю роботою, а не винагородою, яку вона за неї отримує, наслідують цьому закону. Тарас Шевченко працював для розвитку духовного начала в Україні, він не міг утриматись від цієї праці, палко сподіваючись на пробудження істинного начала національної душі. Послухаймо поета, переходи його думки від філософськи ностальгійного до тривожного відчаю, а потім до сподівання:

«Чигирине, Чигирине!
Все на світі гине, і святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.

* * *

За що боролись ми з панами?
За що ми різались з Ордами?
За що скородили списками
Татарські ребра?

* * *

Заснула Вкраїна,
Бурьяном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в душло холодне гадюк напустила...

* * *

Може зйдуть і виростуть
Ножі обоюдні,

Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицдіять сукровату, і наллють живої
Козацької тії крові...» [4: 81-82].

Є якесь фатальний тягар прокляття, що його змушені від покоління до покоління нести наші співплемінники, а велич поета-пророка в тому, що він це знає:

«Степи мої запродані
Жидові, Німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі...

* * *

А тим часом перевертні
Нехай підрастають,
Та допоможуть Москалеві
Господарювати...» [4: 80].

Пророчий дар – це прерогатива Поета. Розмірковуючи над ситуацією українства доби Шевченка, не можна уникнути того, що вона тісно пов'язана із загальною ситуацією життя імперського. Даром пророцтва були наділені сучасники Тараса Григоровича: О.С. Пушкін, М.В. Гоголь, М.Ю. Лермонтов, О.К. Толстой, Ф.М. Достоевський.

На жаль, особистість Т.Г. Шевченка намагаються «спростити», прив'язати виключно до українських соціально-культурних реалій. Як і згадані вище мислителі, Шевченко, подібно російським письменникам, не вірив у сталість і кріпость цивілізації (суспільства буржуазного, а тим паче кріпосництва). Усі вони сповнені відчуття катастрофи, що насувається.

О.С. Пушкін:

«Самовластительный злодей,
Тебя, твой род я ненавижу,
Твою погибель, смерть детей
С жестокой радостью я вижу» («Вольность»).

М.Ю. Лермонтов:

«Настанет год – России черный год –
Когда царей корона упадет,
Забудет чернь к ним прежнюю любовь,
И пища многих будет смерть и кровь...» («Предсказание», 1830).

Авторитетний слов'янофіл **Олексій Хомяков**, вірив у місію Росії, зауважуючи, що Росія «недостойна избранья», но избрана:

«А на тебе, увы! Как много
Грехов ужасных налегло!
В судах черна неправдой черной
И игом рабства клеймлена;
Безбожной лести, лжи тлетворной,

И лени мертвой и позорной,
И всякой мерзости полна!» [цит. за: 2: 67].

У тому ж ключі пише і Т.Г. Шевченко у поемі «До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх в Україні і не в Україні сущих моє дружнєє посланіє»:

«Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди...» [4: 129].

Так, Тарас Шевченко щиро працював для розвитку духовного начала в українстві, палко сподіваючись на пробудження істинного начала національної душі. Такій людині інколи здається, що насправді зовсім не вона є робітником, що її Інтелект, її тіло працюють, а вона ніби стоїть поряд і дивиться на їх роботу. Що і кого наслідував Тарас Григорович? Я глибоко переконаний, що подібно Г.С. Сковороді, душа його «знала», що їй слід робити, яка її місія. І зовсім не згодний я з колегою, дописувачем розділу про Т.Г. Шевченка М.І. Новіковим, який пише: «...Шевченко наслідувал лучшие стороны реализма русской литературы, свободолюбивые идеи Пушкина, Лермонтова и др.» [3: 470].

Зрозуміло, що далеко не все побачив цей коментатор, визначаючи поета як революціонера і непримиримого ворога кріпосництва і царського самовластя. «Воспеваю казачку «вольную» жизнь, он восхваляет патриотизм угнетенного народа в его борьбе против польских, турецких и татарских поработителей. В поэме «Гайдамаки» (1841) поэт становится на путь революционного демократизма. Поэма звучала как призыв к насильственной расправе, по примеру предков, с угнетателями народа – помещиками и царем» [3: 470]. З позиції свого часу і відповідного завдання і не міг М.І. Новіков більш менш точно прочитати тексти Кобзаря. Не міг він нічого сказати про «Москаля», бо для Шевченка це не якась окрема особа, а уособлення царизму як *російського самовластя*, яке гнобить український народ.

Ще одна «боляча» тема і для Тараса Шевченка, і для мислячого українця, і для радянського філософа, і для нинішніх українофобів – постать і особистість Богдана Хмельницького. М.І. Новіков зазначає, що в низці своїх творів Шевченко оспівував цього українського політичного і військового діяча як керівника возз'єднання України з Росією, а «...в дневнике называл его «гениальным бунтовщиком»» [3: 472]. Останнє можливо і було, але ось що відкрито писав Тарас про роль Богдана Хмельницького і в 1843 році, і в 1859 році:

«О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матірь,
На свою Україну,
Що колишучи співала
Про свою долю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!..
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала –

У колищі б придушила,
Під серцем приспала!» [4: 80].

* * *

«Як би то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчище подививсь, –
Упився б, здорово упивсь!
І.. препрославлений, козачий
Розумний батьку!.. І в смердючий
Жидівській хаті б похмеливсь
Або в калюжі утопивсь,
В багні свинячім...» [4: 281].

Зрозуміла річ, що у контексті комуністичної ідеології Тарас Шевченко розглядався як майже войовничий матеріаліст і атеїст: «Страстний борець против релігійного мракобесія, Шевченко предвидел в новом обществе такой уровень общественного сознания, при котором исчезнет религия» [3: 473]. Дійсно, в свідомості старших людей зусиллями наших ідеологічних «поводирів» роками стверджувалась думка про Тараса Шевченка як богоборця, атеїста і матеріаліста. Тому без усіляких ґрунтовних текстуальних доказів М.І. Новіков пише про боротьбу Шевченка проти ідеалізму! і релігії, зауважуючи при цьому, що той усе-таки не освідчувався у своїх матеріалістичних філософських поглядах.

Однак не маю жодного бажання принизити колегу М.І. Новікова. Все-таки написати статтю у фундаментальну енциклопедію було справою відповідальною і почесною, а особливо – суперечливою! Достатньо вказати на те, що томи 1-3-й «Истории философии в СССР» вийшли в 1968 році, 4-й у 1971-му, а 5-й (частина 1-ша) – в 1985 році. Інші частини взагалі вже не вийшли. А те, що доступ до «буржуазної» та релігійно-ідеалістичної європейської філософської літератури був обмежений значними пересторогами, слід пам'ятати. Шкода тільки, що вчили не про те що є, а як слід сприймати те, про що пишуть.

Думаю, дуже здивувався б професійний філософ-матеріаліст, аби прочитав (можливо, й читав, але не прокоментував), наприклад, про таке:

«Міні здається – я не знаю,
А люди справді не вмірають,
А перелізе ще живе
В свиню, або-що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.

* * *

Кляті! Кляті!
Де-ж слава ваша? На словах?
Де ваше золото, палати?
Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими-ж самими, як ви!
Жили ви лютими звірами, а в свині перейшли...» [4: 256].

А це вже істинно окултизм, вчення про перевтілення в його абсолютній формі.

Насправді, поет не був атеїстом, попів як і поміщиків ненавидів, оскільки вони сприяли гнобленню простого народу, виконуючи відповідну не духовну «духовну» функцію. Спільнота священників (клір) і релігія, як віра в Бога, – речі далеко нетотожні. Якщо ж ми в творах Тараса Шевченка неодноразово і зустрічаємо докори на адресу Бога, то тільки з однієї причини: чому Господь відвернувся від українства? У переважній більшості текстів поет звертається до Бога: «Боже милий», «мій Боже милий», «Святий Боже», «Господи єдиний» тощо. А за те, що діється в Україні, годі гніватись на Бога:

«Такиї, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм» [4: 257].

Тарас Шевченко неодноразово в своїх творах посилається на тексти Святого Письма: Подражаніє Ісаїї. Глава 35; Подражаніє Іезекілію. Глава 19; Подражаніє Осії. Глава 14 тощо. Тарас Шевченко – людина віруюча, а тому він вірить у можливе. Це так: віра в милість Божу, – це віра в реальність можливого! Чи можливо, щоб розквітла Україна, щоб люди в ній зажили щасливо, щоб довготерпеливі були визволені, щоб було воздано «зłodіям за злая»? Звісна річ, можливо! Саме про таку можливість і йдеться у «Подражаніі Ісаїї. Глава 35»:

«На землю правда прилетить –
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривії,
Мов сарна з гаю, помайнуть,
Нічим отверзуться уста...

* * *

...Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики.
А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться до-купи,
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселії села» [4: 278-279].

Останнє майже буквально повторює Ісаїю: «И будет там большая дорога, и путь по ней назовется путем святымъ: нечистый не будет ходить по нему; но онъ будетъ для них однихъ; идущіе этимъ путемъ, даже и неопытные, не заблудятся» (Исаіа. 35, 8).

Тарас Григорович щиро переймався негараздами на українському літературному просторі. Саме про це він писав у Седневі в березні 1847 року в «Передмові до другого видання «Кобзаря»» напередодні арешту. «До вас слово моє, о братія моя українська, возлюбленная!» Поета тривожить, що всі друкують книжки, окрім українців, яких ніби

заціпило. Невже вони злякались нашестя іноплемянних журналістів? Основний мотив – намагання відстояти українське слово проти засилля російського. Москалі й самі лише перекладають: «Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську, або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава Богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують, та хвалять те, що найпоганіше. А наші патріоти хуторяне й собі за ними. *Преоцаровательно* в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може, це по їх *утопченной* натурі і справді добре, а на наші мужицькі очі, то дуже погано» [4: 685].

Життя плинне, але є у ньому принади. Тому слід працювати, бо гріх неробства – гріх найтяжчий. От і замислюється поет у 1845 році:

«Страшно впасти у кайдани,
Умірає в неволі;
А ще гірше – спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково –
Чи жив, чи загинув...» [4: 188].

Просив поет долі у Бога. Історія розпорядилась по-своєму. Двісті років минає від дня народження Тараса Григоровича, а доля поета Шевченка продовжується разом з тим народом, якого він був сином, який любив, за якого страждав і якому співчував. Продовжується і потребує втілення і благородна справа його: пробудження українства від глибокого сну безвідповідальності за свою долю, від поширеного комплексу меншовартості, від дослуховування до слова «старшого брата», від болісної заздрості до більш працювотого, а отже і більш успішного співвітчизника. Утім, засоби до реалізації величної мрії поета «поховайте та вставайте, кайдани порвіте» не слід шукати десь на стороні, все залежить від нас, його нащадків. Як залежало і сто років тому.

Останні місяці кінця 2013, першої половини 2014 рр. знову повернули нас до тієї ж ситуації-проблеми, яку так живописав Тарас Шевченко, звертаючись до часів селянських повстань, до часів визвольних змагань 1640-1650-х років і пізніше. Ці останні місяці жорстоко нагадали і щодня нині нагадують нам людськими втратами про актуальність роздумів і застережень великого українського мислителя-поета, нагадують про те, що український народ досі не вирішив якогось дуже важливого для нього завдання. Тому слово великого Вчителя українства залишається актуальним і потребує до себе уваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библия или Книги Священнаго Писанія Ветхаго и Новаго Заѣта. Въ русскомъ переводѣ съ параллельными мѣстами / Изданіе второе, вновь просмотренное. – С.-Пб.: Синодальная типографія, 1892. – 1424 с.
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русскаго коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
3. История философии в СССР: В 5-ти т. – Т. 2. – М.: Наука, 1968. – 603 с.
4. Шевченко Т. Г. Повний збірник творів / Під ред. Д. Дорошенка. – Екатеринбург: Издательство Ротенберга, 1914. – 709 с.

Вандышев В.Н., д-р филос. наук, проф.
Сум. нац. агр. ун-т, Сумы

Т.Г. ШЕВЧЕНКО: ПРОРОК И СУДЬЯ

Углубление в сущность анализа истории и специфики жизни украинского народа, присущее всему творчеству Т.Г. Шевченко, в сегодняшних условиях продолжает оставаться актуальным. Глубокие размышления и переживания, которые воплотил поэт в своих произведениях, уже два столетия тревожат душу и побуждают к размышлениям не одно поколение украинцев. В статье рассмотрены особые черты мировоззрения поэта, его видение причин и последствий деятельности известных исторических персонажей, которые повлияли на судьбу украинского народа.

Ключевые слова: украинское бытие, история, мировоззрение, пророчество, религия, вера, независимость, свобода, крепостничество.

Vandysh V., Dr of Philosophy, prof.
National agrarian university of Sumy, Sumy

TARAS SHEVCHENKO: PROPHET AND JUDGE

The article deals with special features of T.Shevchenko's outlook, his vision of the causes and impacts of famous historical figures who influenced the fate of the Ukrainian nation.

Keywords: Ukrainian life, history, philosophy, prophecy, religion, faith, independence, freedom and serfdom.

УДК 398.3:2-14(=161.3)

Кастрица Е. А., канд. филол. наук, доцент
УО «ГГУ имени Ф. Скорины», Гомель, Беларусь

БОГ В НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЯХ БЕЛОРУСОВ

В статье на богатом фактическом материале, записанном на территории Гомельской области, рассматривается образ Бога и определяется его значение в традиционной духовной культуре народа.

Ключевые слова: образ Бога, верования, народно-мифологическая традиция.

Образ Бога в традиционной культуре белорусов встречается довольно часто, и это неудивительно: именно Бог, согласно народным верованиям, создатель всего сущего на земле, а вера во Всевышнего – та морально-этическая составляющая, которая иллюстрирует духовную наполненность и чрезвычайную чистоту, выявляет внутренний потенциал человека и разграничивает добро и зло.

© Кастрица Е. А., 2014